

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΩΝ

ΠΛΑΤΩΝΟΣ
ΣΟΦΙΣΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ-ΣΧΟΛΙΑ
Δ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ δ. φ.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ & Π. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ - ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ
1940

Ε.γ. Δ της Κ.τ.π.1
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ "ΣΟΦΙΣΤΗ", ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

**ΚΕΦ. Α'. Μερικοί στοχασμοί για τή σημερινή θέση τῶν
ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στήν Ἑλλάδα.**

1. Ἐπιχειρώντας νά μεταφράσω στή σημερινή μας γλῶσσα τὸ «Σοφιστή» τοῦ Πλάτωνα δέν μπόρεσα νά ξεφύγω ἀπὸ τή σκέψη, ἂν ὑπάρχουνε στὸν τόπο μας οἱ συνθῆκες γιὰ νά καταπιαστεῖ κανεὶς μιὰ τέτια δουλειά.

Οἱ συνθῆκες αὐτές εἶναι πολλαπλές. Μποροῦν ὅμως νά συμπεριληφτοῦν σὲ τρία ἐρωτηματικά: α) Ἐκεῖνος ποῦ θά μεταφράσει τὸ «Σοφιστή», καὶ θά τὸν ἐρμηνέψει φυσικά, εἶναι σὲ θέση νά κατανοήσῃ σ' ὄλο τὸ βάθος καὶ τή σημασία του τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἔργου; β) Ἡ νέα μας γλῶσσα ἔχει καλλιεργηθεῖ ἄρκετὰ γιὰ ν' ἀποδώσει ζωντανά, φυσικά καὶ σωστά τὰ νοήματά του; γ) Ὑπάρχουνε στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὰ μορφωτικὰ στοιχεῖα ποῦ χρειάζονται γιὰ νά γίνῃ ἡ μελέτη τοῦ ἔργου αὐτοῦ γόνιμη πηγὴ στοχασμοῦ;

2. Τὸ πρῶτο ἐρώτημα, ὅσο κι ἂν φαίνεται στήν πρώτη ματιὰ σὰ ζήτημα ὑποκειμενικὸ καὶ προσωπικὸ, δέν εἶναι μόνο τέτιο. Ὁ Πλάτωνας βέβαια μελετήθηκε σχεδὸν ἀδιάκοπα, ἀπὸ τότες ποῦ ἔγραφε τὰ ἔργα του καὶ δίδασκε στήν Ἀκαδημία ὡς σήμερα.

Ποιὸς μπορεῖ ὅμως νά ἰσχυριστεῖ, πῶς ἡ κατανόησή του δὲ γέννησεν ἀπειρα προβλήματα ἀκόμα καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς μαθητές του καὶ στὸ σπουδαιότατον ἀπ' ὅλους, τὸν Ἀριστοτέλη; Ἀπὸ τότες ὡς σήμερα κάθ' ἐποχὴ ἀναζήτησε στὸν Πλάτωνα τὸ νόημα, ποῦ ἀντιστοιχοῦσε στίς μεγάλες διανοητικές, ἠθικές, θρησκευτικές καὶ πολιτικές λαχτάρες, ποῦ τὴν ἀνησυχοῦσαν. Μὰ τοῦτο ἴσα ἴσα καθόριζε καὶ τὸ μέτρο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ πλατωνικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς πάλης του γιὰ νά καταχτήσῃ τὴν ἀληθινὴ γνώση καὶ νά διαμορφώσῃ τὴ ζωὴ σύμφωνα μ' αὐτή.

Οἱ ὅροι λοιπόν, ποῦ χρειάζονται γιὰ νά κατανοηθεῖ καὶ ν' ἀξιολογηθεῖ τὸ πλατωνικὸ ἔργο, στὸ βάθος δέν

είναι προσωπικοί. Είναι του κάθε καιρού και της προβληματικότητάς του δημιούργημα. Και μπορεί να πεί κανένας χωρίς δισταγμό, πώς οι ὄροι αὐτοὶ ὄχι μόνο εἴτανε διαφορετικοὶ σὲ κάθ' ἐποχὴ, παρὰ καὶ εἴτανε τέτιοι, ποὺ ἔκαναν ἀδύνατη τὴν ὀλοκληρωτικὴ καὶ βαθιὰ κατανόηση καὶ ἀξιολόγηση τοῦ πλατωνικοῦ στοχασμοῦ σ' ὄλα του τὰ στάδια καὶ σ' ὄλα τὰ ἐναγώνια ὀρμήματά του.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, ποὺ στὸν περασμένον αἰῶνα γέννησε τὸ πλατωνικὸ πρόβλημα καὶ ποὺ ἀπόδειξε στεῖρες καὶ ἀποτυχημένες ἢ σφαλερές ἀπὸ τὴ σημερινή μας ἀποψη τόσες ἐργασίες ποὺ ἔγιναν γύρω ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ ἀνάμεσα στ' ἄλλα καὶ μετάφρασεις κι ἐρμηνεῖες καμωμένες ἀπὸ διανοητικούς ἀνθρώπους ὄχι κοινοῦς.

Ἰδιαίτερα ἰσχύει αὐτὸ γιὰ μερικούς διαλόγους τῆς ὄριμης ἡλικίας του, ποὺ ἐκπηγάζουν ἀπὸ τὴν πάντα καινούργια καὶ ἀνήσυχην ἀναζήτηση καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἀδίσταχτα πρέπει νὰ κατατάξουμε τὸ «Σοφιστὴ», ἕνα ἔργο ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἀκρότατη καὶ τολμηρὴ διαλεχτικὴ ἐπεξεργασία στὰ λογικὰ καὶ ὄντολογικὰ προβλήματα¹. Τὸ πρῶτο λοιπὸν ἐρώτημα παίρνει τελικὰ ἐτούτη τὴ μορφή: Μποροῦμε στὴ σημερινὴν ἐποχὴ νὰ κατανοήσουμε τὸν Πλάτωνα γενικὰ καὶ τὸ «Σοφιστὴν» ἰδιαίτερα καλύτερ' ἀπὸ τοὺς πρωτυτερινοὺς ἐρευνητὲς ζώντας ἐμεῖς σὲ μιὰν ἐποχὴ, ὅπου ἡ διαλεχτικὴ νόηση ἔχει γίνει ἀπόχτημα στὴν πιὸ προχωρημένη ἐπιστημονικὴ γνώση; Σ' ἕνα τέτιο ἐρώτημα νομίζω, πὼς ἡ ἀπάντηση πρέπει νὰ εἶναι καταφατικὴ.

3. Τὸ δεύτερο ἐρώτημα ὑποθέτω, πὼς πρέπει νὰ γεννιέται πιά σήμερα σ' ὄλους ἐκείνους, ὅσοι ἐπιχειροῦν ν' ἀποδώσουνε στὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα τὰ μεγάλα ἔργα τῆς

1. Ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Κ. Γεωργούλης «ἐχρειάστηκε ἐπίμονη ἐργασία ἐνός Hegel γιὰ νὰ μᾶς ἀνοιχτεῖ μιὰ ὁδοὸς γιὰ τὴν κατανόηση τῶν δύο διαλόγων, ποὺ εἴταν ἐφτασφραγισμένα βιβλία, τοῦ «Σοφιστῆ» καὶ τοῦ «Παρμενίδη» (Κ. Γεωργούλης «Προσωπογραφικὴ ὑπενθύμιση γιὰ τὶς πλατωνικὲς ἀντινομίες» στὸ Πλάτωνος Συμπόσιον, ἔκδοσις Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1939 σελ. 4). Νομίζω μάλιστα, πὼς ἡ ἐρευνα δὲν ἐξαντλήθηκεν ἀκόμη καὶ ὀλοένα θὰ γίνονται ἀπὸ ὄω καὶ πέρα οὐσιαστικότερο ἀπόχτημα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ προπαιδευτικὴ οἱ λογικοὶ καὶ ὄντολογικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ «Σοφιστῆ».

ἀρχαίας ἢ τῆς νεώτερης λογοτεχνίας καὶ ἀκόμη περισσότερο τὰ ἔργα τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου.

Γιὰ πολλά, πάρα πολλά δυστυχῶς, χρόνια εἶχαμε τὴν ἀπλοϊκότητα νὰ πιστεύουμε, πῶς ξαναζωντανεύουμε καὶ τὰ πιὸ ὑπέροχα δημιουργήματα τοῦ ποιητικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου καὶ πῶς τὰ μετουσιώνουμε σὲ πνευματικὲς ἀξίες γόνιμες κι ἐξυψωτικὲς γιὰ τὸ σημερινὸν Ἑλληνα καὶ τὸν πολιτισμὸ του, ἂν τὰ μεταγλωττίσουμε ὅπως ὅπως μὲ στοιχεῖα γλωσσικὰ νεκρὰ ἢ ψεύτικα, ἀρχαϊκὰ ἢ καθαρουσιάνικα ἢ ἂν τ' ἀποδώσουμε μ' ἓνα ὑποκειμενικὸ καὶ ἀναρχικὸ ἀνακάτωμα ἀπὸ στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας καὶ τῆς δημοτικῆς. Ἡ τέλος, ἂν τὰ χύσουμε σὲ μιὰ δημοτικὴ γλῶσσα ἀκατέργαστη καὶ νερουλιασμένη, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ συντονίσει τὴ δυναμικὴ ροὴ τοῦ σύνθετου στοχασμοῦ πρὸς τὴ λεχτικὴ καὶ τὴ συνταχτικὴν ὑφὴ ζωντανῆς λαλιᾶς, ὑψωμένης σὲ γλῶσσα τοῦ ἀνώτερου καλλιτεχνικοῦ ἢ ἐπιστημονικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ λόγου.

Κι ἔτσι ἔγινε τόση δουλειὰ πρόχειρη ἢ ἀσκοπη ἢ καὶ βλαβερή, ὅπως εἶτανε λογουχάρη, ἐχτὸς ἀπὸ λιγοστὲς ἐξαιρέσεις, ἢ μεταφραστικὴ προσπάθεια τῆς βιβλιοθήκης Φέξη πρὶν ἀπὸ τριάντα τόσα χρόνια.

Ἄν ὁμως αὐτὸ εἶταν, ἄς ποῦμε, δικαιολογημένο νὰ γίνεαι τότες, ὅπου ὁ πεζὸς λόγος δὲν εἶχεν ἀκόμη καλλιεργηθεῖ ἀρκετὰ στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ἔχει κανένα νόημα ἢ δικαιολογία νὰ γίνεαι σήμερα; Ἐχει κανένα νόημα νὰ γίνεαι σήμερα, ὅπου ὑποθέτουμε, πῶς κατανοήσαμε σ' ὄλο της τὸ βάθος τὴν προβληματικὴ τοῦ γραφτοῦ λόγου καὶ τὴν τεράστια σημασία, ποὺ ἔχει ἡ ζωντανὴ γλῶσσα ὑψωμένη σὲ ὄργανο ὅλης τῆς πνευματικῆς ζωῆς γιὰ τὴν ψυχικὴν ἐνότητα καὶ τὴν πνευματικὴν ὑπόσταση καὶ ἀνύψωση τοῦ λαοῦ, γιὰ τὴν προκοπὴ του καὶ τὸ ἀνέβασμα στὴ στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ του, γιὰ τὸν πολλαπλασιασμὸ καὶ τὸ δυνάμωμα τῆς δημιουργικῆς του δύναμης σ' ὄλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς; Ἐχει κανένα νόημα νὰ γίνεαι τοῦτο σήμερα, ὕστερ' ἀπὸ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια ἀγῶνες τοῦ δημοτικισμοῦ, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνθιση τῆς λογοτεχνίας μας καὶ τίς τόσες ἐπιτυχημένες δοκιμὲς σ' ὄλα τὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀκόμη καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ; Τώρα μάλιστα, ποὺ ἀπὸ τόσες μεριὲς προσφέρονται γιὰ οὐσιαστικὴ πνευματικὴ τροφή στὸ λαό μας τὰ κλασσικὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τοῦ ἀρχαίου στοχασμοῦ,

ἔχει καμιά δικαιολογία νὰ γίνεται τόση σπατάλη ἀπὸ ὕλικές καὶ πνευματικές δυνάμεις σὲ δουλειὰ πρόχειρη, σὲ τρεχούμενη δημοσιογραφικὴν ἀπόδοση τῶν κειμένων, ὅπου ἔχτὸς ἀπὸ χοντρά λάθη στὴν κατανόηση καὶ ἔχτὸς ἀπὸ τὴ ρηχὴν ἔρμηνεα, ἀσκημίζεται καὶ κουρελιάζετ' ὁ ἀρχαῖος λόγος μὲ μετὰφραση στὴν καθαρεύουσα, ὅπου μένουν ἀνανταπόδοτες οἱ ἔννοιες καὶ τὰ νοήματα καὶ τσακίζεται μόνο καὶ νερουλιάζει ὁ σφιχτοδεμένος συνταχτικὸς ἄρμος ἢ μ' ἔν' ἀρλεκινικὸ ἀναρχικὸ μασκάρημα ἀπὸ κουρέλια τῆς ἀρχαίας, τῆς καθαρεύουσας καὶ τῆς δημοτικῆς, ποὺ καθρεφτίζει τὸν τρεχούμενο πρόχειρο καὶ χαλασμένο λόγο τῶν μισομορφωμένων;

Δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχει καμιά σοβαρὴ δικαιολογία γιὰ ὅ,τι γίνεται καὶ εἶναι τόσο θλιβερὸ σημάδι γιὰ τὴν ἀνεμελιά ἢ τὴν ἐπιπολαιότητά μας ἢ, ἂν θέλετε, σημάδι, πὼς ὑπολογισμοὶ ξένοι πρὸς τὴν οὐσία καὶ τὸ σεβασμὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ κυριαρχοῦνε σ' ἓνα τόσο σημαντικὸ ἔργο. Ἀπεναντίας πιστεύω, πὼς ἔχει χρέος ὁ καθένας, ποὺ ἔχει συνείδηση γιὰ τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴ τοῦ λόγου καὶ θέλει νὰ εἶν' ἐργάτης γιὰ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικά, ποὺ μόνο σ' αὐτὸ βρίσκει τὴν ἀπώτατη καὶ ἀνώτατη δικαίωσή του τὸ κάθε πνευματικὸ ἔργο, νὰ μὴ θυσιάζει τὸ παραμικρὸ σὲ κανένα λογισμὸν ἔξω ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἔργου. Εἶναι, νομίζω, αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο ποσοστὸ ἀπὸ εὐλικρίνεια, τιμιότητα καὶ αὐτοθυσία, ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ μᾶς ἢ ὑπόσταση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου καὶ ποὺ δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ τὴν προδίνουμε.

Ἄν ἡ προσπάθειά μας αὕτη, ἔτσι τίμια γενομένη, ἀποτύχει στὶς πρῶτες δοκιμές, αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία. Ἡ καλύτερα ἔχει μεγάλη σημασία. Κάθε τίμια καὶ σοβαρὴ προσπάθεια εἶν' ἓνα σκαλοπάτι γιὰ τὴν προκοπὴ. Ἀπ' αὐτὸ θὰ περάσουν οἱ ἄλλοι, ποὺ θ' ἀνεβοῦνε ψηλότερα. Καὶ πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσουμε, πὼς δουλεύουμ' ἀκόμη στὰ πρῶτα σκαλοπάτια. Ὅσο καλύτερα ὀργανώνουμε τὴ σκέψη μας κι ὅσο περισσότερο ἔχουμ' ἀνάγκη νὰ καλλιεργήσουμε τὸν ἀκριβολογημένο ἐπιστημονικὸ καὶ φιλοσοφικὸ λόγο, τόσο οἱ δυσκολίες γίνονται μεγαλύτερες καὶ πληθαίνουν οἱ κίντυνοι καὶ οἱ πειρασμοὶ νὰ ξεγλιστρήσουμε ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς κανονικῆς δημοτικῆς, ὑψωμένης ὀργανικά σὲ γλῶσσα τοῦ βαθύτατου καὶ πιὸ ἀφηρημένου στοχασμοῦ.

Ὡστόσο πρέπει νά δοκιμάσουμε καί σ' ἔργα σάν τὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνα νά δώσουμε, ὅσο μποροῦμε, τὸ μέτρο, ποῦ δείχνει τὴν πλαστικότητα καί ἀκριβολογία τοῦ σημερινοῦ μας πεζοῦ λόγου, ἔχοντας πάντα συνειδητὴ τὴν ἀδυναμία μας νά δημιουργήσουμε κάτι ὀριστικὸ καί προσπαθώντας μὲ τίμια δουλειὰ νά τὴν ὑπερνικήσουμε.

4. Τὸ τρίτο ἐρώτημα μᾶς ὀδηγεῖ ἀμεσότερα στὸ κεντρικὸ πρόβλημα, ὅπου πραγματικὰ ὀλοκληρώνονται καί τ' ἄλλα δύο. Εἶναι ἀλήθεια, πῶς στὴν πρώτη ματιὰ δὲ φαίνεται νά ἔχει καμιά σημασία γιὰ τὸν ἐργάτη τῆς τέχνης ἢ τοῦ στοχασμοῦ ὁ ἀκροατὴς, ὁ θεατὴς, ὁ ἀναγνώστης. Δουλεύει ὁ δημιουργὸς ἀπὸ μιὰν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα, ἀπὸ μιὰν αὐτόνομη ἐπιταγὴ ἄσχετ' ἀπὸ κάθε λογισμὸν ἐξωυποκειμενικῆς σκοπιμότητας. Καί ὅμως ἡ ἀντίληψη τούτη εἶναι σφαιρὴ καί γιὰ τὴν ἐπιστήμη καί γιὰ τὴ φιλοσοφία, μὰ καί γιὰ τὴν τέχνη. Δὲν ἔγινε ποτὲ λόγου ἢ τέχνης ἔργο χωρὶς τὴ συνειδητὴν ἢ καί τὴν ὑποσυνειδητὴ, τὴν ἀμεσην ἢ τὴν ἀπώτερη παρουσία τοῦ τρίτου, τοῦ θεατῆ, τοῦ ἀκροατῆ, τοῦ ἀναγνώστη, μ' ὅποιον τρόπο κι ἂν τότε φανταστεῖ κανεὶς, ἕναν ἢ πολλούς, φίλον ἢ ἄγνωστο, συγκαιρινὸν ἢ κατοπινό. Γιατὶ ἡ ἐσώτατη οὐσία καί τὸ βαθύτατο κίνητρο τῆς πνευματικῆς δημιουργίας εἶναι ἡ ἀνακοίνωση, ἡ ἐξωτερίκεψη, ἡ ἐξωυποκειμενικὴ ὑποστάτωση. Καί τοῦτο ἔχει πολὺ μεγαλύτερη φυσικὰ σημασία γιὰ τὸν ἐρμηνευτὴν ἑνὸς ἔργου τέχνης καί γιὰ τὸ μεταφραστή. Ἡ μετάφραση δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἐρμηνεῖα ἐνσαρκωμένη στὸ ξαναχυμένο ἔργο. Καί ὁ ἐρμηνευτὴς γιὰ κάποιον ἐρμηνεύει βέβαια.

Εἶναι λοιπὸν ὄριμον τὸ σημερινὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ μελέτη, τὴν κατανόηση καί τὴν ἀξιολόγηση ἑνὸς ἔργου σάν τὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνα ἢ τὰ «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλη;

Τὸ ἐρώτημ' αὐτὸ μαζὶ καί μὲ τ' ἄλλα δύο μᾶς φέρνει στὸ βασικὸ πρόβλημα γιὰ τὴ θέση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα, πού, ὅταν πρόκειται γιὰ ἔργα τοῦ βαθύτατου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καί τῆς ἀκραίας διανόησης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, περικλείνει καί τ' ἄλλο πρόβλημα γιὰ τὴ θέση τῶν φιλοσοφικῶν κι ἐπιστημονικῶν σπουδῶν στὴ σημερινὴν Ἑλλάδα.

Δὲ θὰ ἐξετάσουμε τὸ δεύτερο τοῦτο πρόβλημα ἐδῶ παρὰ μόνον σὲ συνάρτηση μὲ τὸ πρῶτο. Ἴσως τοῦ ἀφιερῶ-

σουμε ειδική μελέτη σ' άλλον πρόλογο. Το πρόβλημα όμως για τη θέση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὸν τόπο μας τὸ θεωροῦμε πιὸ ἄμεσο σὲ τούτη τὴ στιγμή. Γιατί εἶναι μερικὰ χρόνια τώρα, ὅπου παράλληλα μὲ τὴν ἄλλη δημιουργική πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας, παράλληλα μὲ τ' ἀνθισμα καὶ τὸ κάρπισμα πλούσιων ἔργων στὴν τέχνη τοῦ λόγου, φαίνεται νὰ γλυκοχαράζει καὶ μιὰ καινούργια ἐξόρμηση πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο, μιὰ καινούργια προσπάθεια νὰ κατανοηθεῖ, ν' ἀξιολογηθεῖ καὶ ν' ἀφομοιωθεῖ δημιουργικὰ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, νὰ μετουσιωθεῖ σὲ γόνιμο σπέρμα κι ἐξυψωτικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς μας.

Τὰ φαινόμενα, ποὺ γεννοῦν ἐτούτη τὴν ἐντύπωση, εἶναι πολλά. Καὶ μόνο ἂν λογαριάσουμε, πῶς σήμερα ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος δημοσιεύει σὲ γοργὸ ρυθμὸ καὶ μὲ πλατύτερο σχέδιο ὅλα τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὅσα ἔχουν περισωθεῖ ὡς τίς ἡμέρες μας, καθὼς καὶ μετακλασικὰ ἔργα μὲ τὸ κείμενό τους, μετάφραση, σχόλια κι ἐρμηνευτικὲς εἰσαγωγές, θὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμα, πῶς τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀνταποκρίνεται σὲ βαθύτερες ψυχικὲς ἀνάγκες τοῦ κοινοῦ καὶ δὲν πηγάζει μόνο ἀπὸ ὑπολογισμοὺς ἐπιχειρηματικούς.

5. Γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν ὅμως οἱ ἀνάγκες αὐτὲς καὶ νὰ πετύχει ὁ οὐσιαστικὸς σκοπὸς γιὰ μιὰν ἀναγέννηση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νὰ συνοδεύεται ἢ πολὺτροπὴ προσπάθεια, ποὺ ἄρχισεν ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, ἀπὸ ἄγρυπνο κριτικὸ στοχασμὸ, ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς κριτικῆς ἐπίγνωσης φωτισμένης ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐμπειρία. Τέτια φωτισμένη κριτικὴν ἐμπειρία νομίζω πῶς μποροῦμε νὰ ἔχουμε σήμερα καὶ γενικότερα γιὰ τὴ γένεση, τὴν πορεία καὶ τὴ σημασία τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν σ' ὅλο τὸ νεώτερον εὐρωπαϊκὸ κόσμο καὶ εἰδικότερα στὴ νεώτερη Ἑλλάδα.

Ἄν μᾶς λείπει ὁ ἄγρυπνος καὶ αὐστηρὸς κριτικὸς στοχασμὸς—καὶ πολλοὶ ὄροι συντρέχουνε σήμερα γιὰ νὰ τὸν σταματήσουν—ἢ γενναία τούτη προσπάθεια μπορεῖ νὰ σκορπιστεῖ σὲ ἄσκοπη σπατάλη, μπορεῖ νὰ ξεπέσει σὲ νέο παραστράτημα, νὰ ἱκανοποιήσῃ τάσες, ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦνε πραγματικὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴν ἐξύψωση τοῦ λαοῦ μας, νὰ φέρῃ τ' ἀντίθετο ἀπὸ τὸ φαινομενικὰ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα, νὰ συνεχίσει παλιές πλάνες ἢ νὰ δημιουργήσει νέες, νὰ μὴ γίνῃ στοιχεῖο δυναμωτικὸ καὶ καθοδηγη-

τικό στη ζωή μας, να γεννήσει ένα παραπλανητικό χάος, μιὰ φυγή ἀπὸ τὸ ἀντίκρισμα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας καὶ τῆς δυναμικῆς ροῆς τῆς.

Καὶ εἶν' ἀλήθεια, πὼς ἕνας τέτιος κίντυνος δὲν εἶναι καθόλου φανταστικός. Ὑπάρχουνε μέσα στὴ σύγχρονη ζωὴ πολλές καὶ βαθύτατες αἰτίες, ποὺ μποροῦν νὰ ὀδηγήσουνε στὸ παραστράτημα. Μέσα στὴ φοβερὴ πάλη, ὅπου τόσες ἀντιμαχόμενες δυνάμεις ἐπιδιώκουνε μ' ὄλα τὰ μέσα νὰ καταχτήσουνε καὶ νὰ κυριαρχήσουνε τὸ σημερινὸν ἄνθρωπο, ὅπου βρίσκονται σὲ θανάσιμη σύγκρουση τεράστια συμφέροντα ὕλικά, καθεστῶτα πολιτικά, θεσμοὶ κοινωνικοί, ιδεολογικά ἐποικοδομήματα, συνθήματα καὶ σύμβολα ψυχοκινητικά, δραματισμοὶ καὶ λαχτάρεις, νοσταλγίες καὶ πόθοι, ἰδανικά παλιὰ καὶ ἰδανικά καινούργια, παράδοσες, ποὺ ἀπαιτοῦν σεβασμὸ καὶ παράταση κυριαρχίας, καὶ ὄνειρα νέα, ποὺ ἀγωνίζονται νὰ πραγματωθοῦν, μέσα στὴ φοβερὴ καὶ ἀνελέητην ἀμάχη, ὅπου τὸ ἀνθρώπινο αἷμα ποτίζει τὴ γῆ γιὰ νὰ βλαστήσει ὁ σπόρος τῆς νέας ζωῆς ἢ νὰ τὸ πιοῦνε τὰ γέρικα δέντρα καὶ νὰ πνίξουνε τὴ νέα βλάστηση, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ποὺ σφυροκοπάει κι ἀκονίζει τ' ἄρματα τῆς βίας καὶ τῆς ἀπάτης, τ' ἄρματα τὰ ιδεολογικά, ὅπως χύνει σὲ χίλιες μορφές καὶ τοξεύει μὲ μύριους τρόπους τὸ ἀτσάλι καὶ τὴ φωτιά, ποὺ σκίζει καὶ καίει τὴν ἀνθρώπινη σάρκα, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς πορεύεται ὄλους τοὺς δρόμους κι ὄλα τὰ μονοπάτια μὲ τὸ στοχασμὸ καὶ τὴν ἐνόραση, ἀναμολχεύετ' ἀπ' ὄλα τὰ πάθη, φλογίζειτ' ἀπ' ὄλους τοὺς θυμοὺς καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς, ποτίζεται ὄλα τὰ κρασιὰ τῆς μέθης ἢ τὰ ναρκωτικά τοῦ ὄνειρόπαρτου ἡσυχασμοῦ.

Ἄπο ποῦ ἔρχεται σήμερα ὁ κάθε λόγος; Ἄπο τὸν οὐρανὸν ἢ ἀπὸ τὰ μαῦρα σκοτάδια τοῦ "Ἄδη; Εἶναι τὸ φῶς τῆς ἀρχαγγελικῆς ρομφαίας ἢ ἀστραπὴ ἀπὸ τὸ τρομερὰ ἀκονισμένο δρεπάνι τοῦ Χάρου;

Μέσα σὲ τοῦτο τὸν κοσμογονικὸ χαλασμὸ τί πρόκειται καὶ τί μπορεῖ νὰ γίνεῖ γιὰ μᾶς, γιὰ τὴ σημερινὴ καὶ τὴν αὐριανὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ μας, ἢ μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου;

Νομίζω, πὼς γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦμε μέσα στὸ χάος χρειάζεται μιὰ ψύχραιμη, ὅσο μπορεῖ ἀντικειμενικὴ, ὅσο γίνεται ἐπιστημονικὴ, μὲ τὴν πιὸ ἀκριβολογημένη σημασία τῆς λέξης, ἔρευνα, ἕνας «ἐτασμός», ἀξιοσκοπὴση φωτισμένη ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας μας.

6. "Αν ρίξουμε μιὰ τέτια ματιὰ στὴν ἱστορία μας στοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες, ποιά εἰκόνα μᾶς παρουσιάζεται; Μόλις ὁμῶς θέσουμε τοῦτο τὸ ἐρώτημα, γεννιέται ἄλλο. Μὲ ποιοὺ κριτήριον θὰ ρίξουμε τὴ ματιὰν αὐτή; Γιατὶ βέβαια ἡ εἰκόνα, ποὺ θὰ ἴδοῦμε, θὰ εἶναι σύστοιχη μὲ τὸ μάτι ἢ μὲ τὸ φακὸ ποὺ θὰ κοιτάξουμε τὰ φαινόμενα. Καὶ ὅλα τὰ μάτια δὲν εἶναι τὰ ἴδια, οὔτ' ὅλοι οἱ φακοί. Ὁ τρόπος, ποὺ κοιτάζουμε τὰ πράγματα τοῦ φυσικοῦ ἢ τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου, εἶναι κι αὐτὸς μιὰ συνάρτηση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Τοῦ ἑαυτοῦ μας ὄχι μόνο τοῦ ἀτομικοῦ, παρὰ πολὺ περισσότερο τοῦ ὁμαδικοῦ. Καὶ ὁ τέτιος ἑαυτὸς μας οὔτε σ' ὅλους τοὺς καιροὺς, οὔτε στὸν ἴδιο τὸν καιρὸ εἶν' ἕνας καὶ ὁ ἴδιος. Ὁ τρόπος ποὺ κοιτάζουμε κι ἐξηγοῦμε τὰ δεδομένα τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας, εἶναι συνάρτηση ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρητικὴν μας τοποθέτηση. Καὶ ἡ τοποθέτηση αὐτή, ἀποτέλεσμα ἀπὸ ἄλλην ἀπώτερην ἀνταγωνιστικὴν ταξιοθεσίαν, δὲν εἶναι μιὰ κι ἑνιαία, σήμερον μάλιστα, ποὺ ζοῦμε μέσα σὲ τέτιους φοβεροὺς καὶ θανάσιμους ἀνταγωνισμοὺς.

Ποῦ θὰ βροῦμε λοιπὸν τὸ κριτήριον; Ὅλοι διεκδικοῦμε γιὰ τὸν ἑαυτὸν μας τὸν τίτλον τοῦ ἐπιστημονικοῦ, τοῦ ἀντικειμενικοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ κριτῆ. Καὶ ὅλοι δογματίζουμε. Ποῦ θὰ βρεῖ τοῦ καθενὸς μας ἡ ἀλήθεια κριτήρια καὶ στηρίγματα γιὰ νὰ πάψει νὰ εἶναι δόγμα;

Τὸ κριτήριον θὰ βρεθεῖ σὲ κεῖνο τὸ στοιχεῖον, ποὺ ὅλοι ἔχουμε κοινόν. Καὶ τὸ κοινόν αὐτὸ γνῶρισμα εἶναι, ποὺ ὅλοι θέλουμε καὶ ὅλοι ἰσχυριζόμαστε, πὼς ἡ δική μας ἀλήθεια εἶναι σπέρμα ζωῆς καὶ ὄχι θανάτου. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο στοιχεῖον, ὅπου βρίσκει ἢ δὲ βρίσκει ἡ ἀλήθεια μας τὴν κύρωσίν της ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἡ ἀλήθεια, ποὺ γίνεται ἀληθινὸν σπέρμα ζωῆς καὶ ὄχι θανάτου γιὰ τοὺς περισσότερους, εἶν' ἐκεῖνη ποὺ ἔχει τέτιαν ἀνταπόκρισιν μὲ τὶς ἀνάγκας καὶ τὶς συνθήκας τῆς ζωῆς, μὲ τοὺς ὄρους, τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ροὴν τῆς πραγματικότητος, ὥστε ἀληθινὰ δίνει ἐκεῖνο ποὺ ὑπόσχεται. Ζωντανόν, ἄρα ἀληθινόν, εἶναι τὸ σπέρμα ποὺ βλασταίνει. Τὸ μόνο κριτήριον τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ πράξις. Μποροῦμε ὁμῶς αὐτὸ νὰ τὸ ξέρουμε ἀπὸ πρῖν; Ὅπως στὴ γνῶσιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου τὸ μόνο κριτήριον εἶναι ἡ κύρωσις ἀπὸ τὴν πράξιν, ἔτσι καὶ στὴ γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου. Ἡ κύρωσις τῆς ἱστορικῆς

γνώσης δέν είν' ἄλλη καμιὰ παρὰ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ἡ ἱστορικὴ δικαίωση.

Οἱ κοσμοθεωρίες καὶ οἱ βιοθεωρίες δέν εἶναι συστήματα ἐξήγησης, εἶναι κίνητρα ζωῆς, ὄργανα γιὰ τὴ διαμόρφωσὴ τῆς καὶ γιὰ τὸ ἀνέβασμά τῆς, γιὰ τὴ διατήρηση ἢ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ. Ὅποια θεωρία ἀνταποκρίνεται πληρέστερα στὶς ἀντικειμενικὲς κινήτηριες δυνάμεις τῆς πραγματικότητος, αὐτὴ εἶναι ἡ κάθε φορὰ σωστὴ θεωρία. Καὶ οἱ ἄνθρωποι, ποὺ δημιουργοῦν καὶ ἀποδέχονται καὶ ὑποστηρίζουνε μιὰ θεωρία, τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ νοιάζονται, τὴν πληρέστερην ἀνταπόκρισὴ τῆς στὶς ἀντικειμενικὲς ζωντανὲς δυναμικότητες, τὸ ὅσο μπορεῖ πιὸ πολύπλευρο καὶ πιὸ κοντινὸ πλησίασμα στὴ φυσικὴν ἢ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, τὴν κατανόηση καὶ τὴ συμμόρφωση πρὸς τὴ νομοτέλεια, ποὺ τὴν κυβερνᾷ. Τότες τὸ περιεχόμενό τῆς γίνεται ἀληθινὸ σπέρμα ζωῆς.

7. Ἄν μὲ μιὰ τέτια διάθεση καὶ μ' ἓναν τέτιο πνευματικὸ προσανατολισμό,—ποὺ ἄς τὸν ὀνομάσουμε κι ἐμεῖς ἐπιστημονικὸ—προσπαθήσουμε νὰ διαμορφώσουμε τὸ κριτήριον, ποὺ θὰ μᾶς χρησιμέψει στὴν ἱστορικὴν ἀνασκόπηση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὴ χώρα μας μέσα στοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι πρῶτα πρῶτα νὰ καθορίσουμε, ὅσο μποροῦμε ἀκριβέστερα, τὴν ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζουμε «ἀνθρωπιστικὲς σπουδές», νὰ ξεχωρίσουμε καθαρὰ τὸ σκοπὸ καὶ τὴ δυναμικὴ τους.

Οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς μᾶς παρουσιάζονται σὰ μιὰ γνωστικὴ καὶ μορφωτικὴ ἀνάγκη τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, ποὺ ἔχει γιὰ θέμα τῆς τῆ μελέτη, τὴν ἐξακρίβωση, τὴν ἀνασκόπηση, τὴν ἀξιοποίηση καὶ τὴ μεταξίωση στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ποὺ ἐζήθηκε μέσα σὲ μιὰν ὀρισμένη τοπικὴ καὶ χρονικὴ περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, δηλαδὴ στὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρώμη.

Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ δημιουργήθηκε πρῶτα πρῶτα μέσα στὴν ἴδια τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέσα στὴν ἴδιαν ἐτούτην περιοχὴ σὰ μιὰ ὀρισμένη καὶ ἰδιότυπη μορφή τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Γιὰ χρονικὸ ὄριο τῆς δημιουργίας τῆς μποροῦμε νὰ καθορίσουμε μὲ κάποια γενικότητα τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴ.

Ἀπὸ τότες ὡς σήμερα ἡ ἀνάγκη αὐτὴ μὲ διαφορετικοὺς βαθμοὺς σὲ πλάτος καὶ σὲ βάθος, σὲ ἀνάταση ἢ σὲ χαμῆ-

λωμα, ἀπλώνεται σιγά σιγά και γίνεται, σὰ νὰ ποῦμε, ὀργανικὸ στοιχεῖο στὴ ζωὴ τῶν λαῶν, ποὺ ἔζησαν και ζοῦν ἀπὸ τ' ἀνατολικὰ σύνορα τῆς Εὐρώπης και τὰ βορεινὰ ἀκρογιάλια τῆς Μεσόγειος ὡς τὴν Ἀμερικὴ και, στοὺς σημερινοὺς καιροὺς, και στὴν Αὐστραλία και τὴ Νότια Ἀφρικὴ, τῶν λαῶν, ποὺ χαρακτηρίζονται σὰ «φορεῖς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ».

Τὸ φαινόμενο τοῦτο τ' ὀνομάσαμε «ιδιότυπη μορφή τῆς ιστορικῆς μνήμης», γιατί ἡ ιστορικὴ μνήμη εἶναι καθολικὸ φαινόμενο στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ἀπὸ τις πιὸ πρωτόγονες μορφές της, ποὺ γνωρίζουμε, ὡς σήμερα. Σ' ὅλες τις ἀνθρώπινες κοινωνίες με τρόπους πολλοὺς και διάφορους τὰ περασμένα ζοῦνε μέσα στὰ τωρινὰ και τὸ σήμερα παίρνει τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ χτές.

Ἡ βίωση αὐτὴ ἡ ιστορικὴ μπορεί νὰ ξεχωριστεῖ σὲ δυὸ μορφές, σ' ἐπιβίωση και σὲ ἀναβίωση.

Ἡ ἐπιβίωση, ποὺ μπορούμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε και ἄμεσην ιστορικὴ μνήμη, εἶναι ἡ καθολικότερη μορφή, ὅπου ζεῖ τὸ χτές μέσα στὸ σήμερα. Αὐτὴ ἔχει καθαρὸν ὀργανικὸ χαραχτήρα μέσα σ' ὅλες τις ἀνθρώπινες κοινωνίες και μπορεί νὰ πεῖ κανεῖς, πὼς εἶναι ἀπὸ τὴν ψυχικὴ και πνευματικὴν ἀποψη ἡ «κατ' ἐξοχὴν» κοινωνιοπλαστικὴ δύναμη. Χωρὶς αὐτὴ κοινωνίες ἀνθρώπινες δὲ θὰ εἶχανε δημιουργηθεῖ.

Ἡ γλῶσσα, ὁ θρύλος, ἡ παράδοση, τὸ ἔθιμο, τὸ δίκιο, ἡ λαϊκὴ σοφία, ἡ τέχνη, ἡ λατρεία τῶν προγόνων και γενικότερα ἡ θρησκεία, ἔχουνε γι' ἀπαραίτητη δημιουργικὴ προϋπόθεση τὴν ἐπιβίωση τοῦ χτεσινοῦ μέσα στὸ σημερινὸ και τὴν ἐξιδανίκεψή του, τὴν ὕψωσή του σ' ἐπιταγὴ και κανόνα.

Ἡ ἀναβίωση ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι ἡ ἄμεση μορφή τῆς ιστορικῆς μνήμης, ἡ συνειδητὴ στροφὴ στὰ περασμένα, τὸ συνειδητὸ ξαναζωντάνεμα, ποὺ γίνεται πάλι με ἀφετηρία νὰ ἐξιδανικέψουμε τὸ παλιὸ και με σκοπὸ νὰ τὸ ὕψωσουμε σὲ κανόνα ζωῆς. «Παρά τῶν προγεγεννημένων μανθάνετε, αὕτη γὰρ ἀρίστη διδασκαλία». «Πάλαι γὰρ τὰ καλὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐξεύρηται, ἐξ ὧν μανθάνειν δεῖ».

Ἡ ἐπιβίωση δὲν εἶναι συνειδητὴ. Εἶναι ἄμεση μετάγγιση τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς ἀπὸ ψυχὴ σὲ ψυχὴ, ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀπὸ πατέρα σὲ παιδί, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ.

Ἡ ἀναβίωση εἶναι συνειδητὴ. Στρέφεται σὲ στοιχεῖα ποὺ ὁ καιρὸς τὰ ξεμάκρυνε ἀπὸ τὴν ἄμεσην ιστορικὴ μνήμη.

Με την έπιβίωση τὸ χτὲς ζεῖ ὀργανικὰ μετουσιωμένο μέσα στὸ σήμερα. Με τὴν ἀναβίωση τὸ παλιὸ ὑψώνεται σὰν πρότυπο, σὰν παράδειγμα καὶ με τὴ μιμητικὴν ὑποβολὴ προσπαθεῖ νὰ ξαναμπεῖ σὰν ὀργανικὸ στοιχεῖο μέσα στὴ νέα ζωὴ γιὰ νὰ τὴν ἐπηρεάσει καθοδηγητικὰ κι ἐξυψωτικά.

Γιὰ τοῦτο ἡ ἐπιβίωση εἶναι μορφὴ καθολικότητα καὶ ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ὕπαρξη κάθε κοινωνίας, ἐνῶ ἡ ἀναβίωση εἶναι φαινόμενο ὑστερογέννητο καὶ προϋποθέτει, πὼς ἔχουμε μείνει μνημεῖα ἀπὸ τὴ μακρυνὴ παλιὰ ζωὴ καὶ πὼς ἔχει δημιουργηθεῖ ἓνα εἰδικὸ κοινωνικὸ ὄργανο γιὰ τὴ συνειδητὴν ἱστορικὴ μνήμη, ποὺ αὐτὸ μελετᾶει τὰ μνημεῖα, τὰ ἐρμηνεύει καὶ τὰ ξαναζωντανεύει. Ἡ ἀναβίωση εἶναι φαινόμενο ποὺ προϋποθέτει προχωρημένη κοινωνικὴ σύνθεση καὶ καταμερισμὸ καὶ διαφορισμὸ στὴ δουλειά. Γι' αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν καθολικότητα ποὺ ἔχει ἡ ἐπιβίωση. Παρουσιάζεται σὰν ἀνάγκη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὰ συμφέροντα ἢ τὰ ζωτικὰ αἰτήματα, ποὺ γεννιοῦνται μέσα σὲ στενότερους κοινωνικοὺς κύκλους, κοινωνικὲς ομάδες, τάξεις ἢ καὶ ὀλότητες ἀντιμαχόμενες.

8. Οἱ κοινωνικὲς τάξεις ἢ ομάδες, ποὺ διαμορφώνονται μέσα στὸ διαφοροποιημένο κοινωνικὸ σύνολο, δημιουργοῦν τὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὶς ἀνάγκες τους· ἀνάγκες ὕλικές ἢ ἀνάγκες ὀμαδοποιητικὲς, ὀργανωτικὲς, κυριαρχικὲς, δικαιονομικὲς, γνωστικὲς, ἠθικὲς, καλλιτεχνικὲς, κοσμοθεωρητικὲς. Βασικὸς ρυθμιστὴς εἶναι τὸ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες των αὐτές, νὰ ὀργανωθεῖ ἡ ζωὴ τους, νὰ μεγαλώσει καὶ ν' ἀπλωθεῖ ἡ δύναμή τους, ἔτσι ποὺ ὄλα τ' ἄτομα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὀμάδα, νὰ μποροῦν ν' ἀξιοποιοῦν τὸν ἑαυτὸ τους, νὰ θέτουνε σ' ἐνέργεια τὶς ἱκανότητές των καὶ νὰ βρίσκουνε τὴν εὐτυχία τους.

Καὶ ἡ ἐπιβίωση καὶ ἡ ἀναβίωση τῶν περασμένων ἐξυπηρετοῦν ὅλες αὐτές τὶς ἀνάγκες, τοὺς παρέχουν ὄχι μόνο τὰ στοιχεῖα παρὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ καὶ δυναμικότητα στὴ μορφοποίησή τους. Μὰ ἡ συνοχὴ καὶ ἡ δυναμικότητα, καθὼς καὶ ἡ μορφοποίησις, ἔχουν ἄμεση σχέση με τὴν ταξιθέτησις τῆς ὀμάδας μέσα στὸ σύνολο καὶ τὸ στάδιο τῆς ἐξέλιξής της. Ἀπ' αὐτὸ καθορίζεται ἡ βασικὴ τοποθέτησις τῆς ὀμάδας ἀπέναντι σ' ὅλες τὶς ἀξίες τῆς ζωῆς. Ἡ βασικὴ τοποθέτησις δὲν εἶναι πάντα ἡ ἴδια. Ἀλλάζει σιγά:

σιγά κι άνεπαίσθητα ή άπότομα και πηδηχτά. "Αν θελήσουμε να τή χαρακτηρίσουμε ξεχωρίζοντάς τη σε τυπικές μορφές, θα βρούμε τρεις, α) δημιουργική - έπιθετική, β) οργανωτική - συντηρητική, γ) αναδρομική - άντεπιθετική.

Στήν πρώτη τοποθέτηση γενικά άποκρούεται τó καθιερωμένο, τó παλιό και άναζητιέται τó νέο, στή δεύτερη τοποθέτηση οργανώνεται τó νέο, που έπικράτησε με σκοπό να διατηρηθεί αιώνια τó ίδιο, στή τρίτη τοποθέτηση γίνεται προσπάθεια ν' άποκρουστεί τó νέο, που έρχεται να διώξει τó καθιερωμένο, να συγκρατηθεί τó παλιό, να περισωθούν οι μορφές, που πέφτουνε σ' άποσύνθεση.

Και οι τρεις αυτές τοποθέτησες έχουν άμεση σχέση και με τήν έπιβίωση και με τήν άναβίωση. Και, όπως είναι φανερό, ή σχέση τής κοινωνικής ομάδας ή του κοινωνικού σύνολου με τά περασμένα είναι διαφορετική άπάνω στήν κάθε τοποθέτηση ή άλλάζει με τήν άλλαγή στήν τοποθέτηση. Αυτό μάς έξηγεϊ για ποιό λόγο μέσα στον ίδιο λαό σε διαφορετικούς καιρούς ή έπικρατέστερη ιδεολογική ροπή είναι διαφορετική. Από τήν άλλη μεριά τó ότι συνυπάρχουνε ταυτόχρονα μέσα στο ίδιο σύνολο ομάδες, που βρίσκονται σε διαφορετική τοποθέτηση ιστορικής διαδρομής, μάς έξηγεϊ, γιατί τον ίδιον καιρό στον ίδιον τόπο υπάρχουνε τόσο διαφορετικές και άντιμαχόμενες ιδεολογικές ροπές, που κοντά στ' άλλα παίρνουνε και τόσο διαφορετική στάση άπέναντι στα «περασμένα».

Και άκόμη ή δυναμική ροπή, που έχει ή κάθε ομάδα να κυριαρχήσει και να έπιβληθεί σ' όλες τις άλλες, μάς έξηγεϊ, γιατί κάθε ιδεολογία έχει τήν τάση ν' άπλωθεί στο σύνολο, να γίνει καθολική διανόηση και καθολική βίωση σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Και κυριότατο όργανο για τó άπλωμα τουτο γίνεται ή «παιδεία» με τήν πιό γενική σημασία του όρου.

Τά σύνορα ανάμεσα στήν έπιβίωση και τήν άναβίωση σε πολλά σημεία είναι δύσκολο να ξεχωριστούν. Ένα όμως είναι βέβαιο. Η συνειδητή ιστορική μνήμη δουλεύει πάντα με τήν πρόθεση και με τήν τάση να μετατρέψει τήν άναβίωση σ' έπιβίωση ή άπλούστερα σε βίωση. Η συνειδητή ιστορική μνήμη προσπαθεί να μετουσιώσει σε ζωντανά σπέρματα εκείνα τά στοιχεία άπό τήν περασμένη ζωή, που μπορούνε να χρησιμέψουνε στο σήμερα, όπως τó καταλαβαίνει τó σήμερα, όπως τó αιστάνεται και όπως

θέλει νά τὸ διαμορφώσει καὶ νά τὸ ζήσει ἢ κάθε κοινωνικὴ δμάδα ἢ τὸ κάθε σύνολο, τείνοντας πρὸς τὴν δλόπλευρην δλοκλήρωση τῆς ζωῆς του.

Γι' αὐτὸ ἡ ἐπικρατέστερη κατεύθυνση τοῦ σήμερα καθορίζει βασικὰ τὴ μορφή τῆς σχέσης πρὸς τὰ περασμένα. Ξαναζοῦμε ἀπὸ τὰ περασμένα καὶ ὑψώνουμε σὲ καθοδηγητικὰ καὶ μορφωτικὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ σημερινή μας ζωή. Ἡ ἐξιδανίκεψη τοῦ χτεσινοῦ εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ἐξυψωτικὴ προβολὴ τοῦ σήμερα στὸ αὔριο δυναμωμένη ἀπὸ τὸ χτές. Τὸ ἔργο αὐτὸ μέσα σὲ κάθε δμάδα ἢ τάξη ἢ σύνολο τὸ ἐπιτελεῖ σὰν ὄργανο τῆς ἱστορικῆς μνήμης ἢ πνευματικὴ πρωτοπορία, ποὺ εἶναι τὸ καθολικότερο ὄργανο τῆς κοινωνικῆς συνείδησης. Ἡ πνευματικὴ πρωτοπορία ὀργανώνει τὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα καὶ καθορίζει σὲ κάθε στιγμή τὴν ἐπικρατέστερην ἰδεολογικὴ ροπή τῆς δμάδας, τῆς τάξης ἢ τοῦ συνόλου ἀνάλογα μὲ τὴ βασικὴ τοποθέτηση.

Τὸ πρωτόγονο κοινωνικὸ ὄργανο τῆς πνευματικῆς πρωτοπορίας εἶτανε τὸ ἱερατεῖο, ὁ μάγος, ὁ μάντης, ὁ ἱερέας. Τὸ ἱερατεῖο εἶταν ἡ κοινωνικὴ μήτρα τῆς διανόησης, ὁ ἀρχέτυπος τοῦ κατοπινοῦ ἱερέα, τοῦ ποιητῆ, τοῦ καλλιτέχνη, τοῦ φιλόσοφου, τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ἐπιστήμονα, τοῦ δασκάλου.

Οἱ πνευματικὲς πρωτοπορίες ἐκφράζοντας καὶ διαμορφώνοντας τὴν κοινωνικὴ συνείδηση τῆς κάθε δμάδας, γεναρχίας, φυλῆς, τάξης, ἐθνότητος, διαμορφώνουνε κάθε φορὰ καὶ τὴν ἀντίστοιχη σχέση μὲ τὰ περασμένα, εἶναι οἱ φορεῖς γιὰ τὴν ἀναβίωση καὶ μεταξίωση τῶν παλιῶν ἀξιῶν.

Ἐπιβίωση καὶ ἀναβίωση εἶναι σήμερα ὀργανικὴ λειτουργία σὲ κάθε κοινωνία καὶ μπορεῖ νά πεῖ κανεὶς, πὼς εἶναι δείχτης γιὰ τὴ ζωτικὴ δυναμικότητα, τὸ ζωϊκὸ πλοῦτο καὶ τὴ δημιουργικότητα σὲ μιὰ κοινωνία, σὲ μιὰν δμάδα ἢ σὲ μιὰ τάξη, ὁ τρόπος ποὺ γίνεται ἡ ἐπιλογή, ἡ μεταξίωση καὶ ἡ ἀφομοίωση τῶν ἀξιῶν, ποὺ ἔχουνε δημιουργηθεῖ σὲ περασμένους καιροὺς.

9. Μέσα λοιπὸν σὲ τούτη τὴν ὀργανικὴ λειτουργία, ποὺ εἶναι γνῶρισμα τῆς κάθε κοινωνίας, ποιά θέση ἔχουν οἱ λεγόμενες «ἀνθρωπιστικὲς σπουδές»;

Οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδές εἶναι μιὰ ἰδιομορφία τῆς συνειδητῆς ἱστορικῆς μνήμης, τῆς ἀναβίωσης. Ἡ ἰδιομορφία βρίσκεται σὲ τοῦτο, πὼς λαοὶ πολλοὶ καὶ διαφορετι-

κοί και στη φυλετική καταγωγή τους και στην ιστορική διαδρομή τους, Έθνη πολλά και διάφορα έστρεψαν και στρέφουνε τη συνειδητήν ιστορική μνήμη τους προς τὰ δημιουργήματα και τις αξίες του πολιτισμού τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων και Ρωμαίων, ἀνεξάρτητα και παράλληλα ή και σε συνδυασμό με την ἀναβίωση και συνειδητοποίηση που κάνουνε ἀπο τη δική τους ιστορική ζωή και τις αξίες της και θεωροῦν σαν ἀπαραίτητη γνωστική και μορφωτική ἀνάγκη για τὴ σημερινή ζωή τους νὰ γνωρίσουν, ν' ἀφομοιώσουν και νὰ ξαναζήσουνε δημιουργικά τις αξίες του ἀρχαίου ἑλληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού.

Τὸ φαινόμενο τοῦτο πρωτοφανερώθηκε, καθὼς εἶπαμε, μέσα στην ἴδια τὴν Ἑλλάδα ἀπο τὴν Ἀλεξαντρινὴν ἐποχὴ κι ἔπειτα και ἀπο τότες συνοδεύει σχεδὸν ἀδιάκοπα και με διάφορες παραλλαγές ὡς προς τὴν ένταση, τὸ πλάτος, τοὺς σκοποὺς και τὰ μέσα, ὅλη τὴν πολυτάραχην ιστορική διαδρομὴ του ἑλληνισμού παράλληλα με τὴν ἐπιβίωση ἀπο τὰ περασμένα, που γίνεται με τὴ γλώσσα, τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὴν παράδοση, τὸ θρύλο, τὸ παραμῦθι, τὴν παροιμία, τὸ χορό, τὸ τραγούδι, τὴ μουσική, τὴ λαϊκὴ ποίηση, τὴ λαϊκὴ τέχνη και ὅλα τὰ «λαογραφικά», ὅπως τὰ λέν, στοιχεία.

Ἀπο τὴν Ἑλλάδα πέρασε στη Ρώμη και σ' ὄλους τοὺς λαοὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς ὀμοφυλίας ἀπο τὴ στιγμή που ἤρθανε σ' ἐπαφὴ πολιτισμοῦ με τὴ Ρώμη ή τὸ Βυζάντιο και τοὺς συνοδεύει ἀπο τότες στο ἀνέβασμά τους, που τοὺς ἔφερε στην πρωτοπορία του ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Και οἱ Ἀραβες ἀκόμη τὸν καιρὸ τῆς ἐκπολιτιστικῆς τους δημιουργικότητας ἔνωσαν σαν ὑπέρτατη μορφωτικὴν ἀνάγκη νὰ γνωρίσουνε τὰ πνευματικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων.

Ἔτσι μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἰδιομορφία τούτη τῆς ἀναβίωσης ἔγινε καθολικὸ συνοδευτικὸ φαινόμενο στην ἀνάπτυξη του πολιτισμοῦ μέσα στην περιοχὴν ἐκεῖνη τῆς ἀνθρωπότητας, που προχώρησε περισσότερο ἀπο κάθε ἄλλη στον πολιτισμό.

Πὼς ἐξηγιέται τὸ φαινόμενο αὐτό;

Ἄν ξεκινήσουμε ἀπο τὴν ἀντίληψη, πὼς βασικὸ συνοδευτικὸ γνώρισμα, ἂν ὄχι και γενετικὸ αἷτιο για τὴν ιστορική μνήμη, εἶναι ἡ ἐξιδανίκεψη τῶν περασμένων και ἀποτέλεσμά της ἡ ἀναβίωση, τὸ ξαναζήσιμό τους, που χρησιμεύει και για νὰ συντηρεῖ και νὰ καθοδηγεῖ ὀργανωτικά και για νὰ ἐξυψώνει τὴν τωρινὴ ζωή, γίνεται φανερό, πὼς

ὅλοι οἱ λαοί, ποὺ στρέφουνε τῇ συνειδητῇ ἱστορικῇ μνήμῃ τους στὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸ καὶ ρωμαϊκὸ κόσμο, βρίσκουν ἐκεῖ σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς τους στοιχεῖα, ποὺ προσαρμόζονται στὶς ἀνάγκες τους καὶ τὶς ἐξυπηρετοῦν, στοιχεῖα ποὺ σὲ κάθε στιγμή πλουτίζουν καὶ δυναμώνουνε τὴ συγκαιρινὴ ζωὴ τους.

Καὶ αὐτὸ γίνεται, γιὰτὶ οἱ Ἕλληνες προπάντων, κι ὕστερ' ἀπ' αὐτοὺς οἱ Ρωμαῖοι, πέρασαν ὀρισμένα στάδια ἀπὸ τῆ σύνθετη κοινωνικὴ ζωὴ μὲ τρόπον ἐξάσια δημιουργικόν. Ἰδιαιτέρως οἱ Ἕλληνες καὶ ἀπὸ φυλετικὴν ἰδιοσυστασίαν καὶ ἀπὸ τὶς γεωγραφικὰς συνθήκας, ποὺ ὑποβοήθησαν τὴν πολύτροπὴν ἐπαφὴν τους μὲ τοὺς ἄλλους μεσογειακοὺς λαοὺς καὶ τὴν ἀνάπτυξιν οἰκονομικῆς ζωῆς μ' ὅλες τὶς μορφὰς τοῦ ποιμενικοαγροτικοῦ καὶ τοῦ βιοτεχνικοῦ, τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ βίου, μὲ τὴν πολυτάραχην κίνησίν τους σὲ στεριὰς καὶ θάλασσας, ἔπλασαν καὶ ὀργάνωσαν πρωτότυπα καὶ δημιουργικὰ τέτιες μορφὰς στὴν κοινωνικὴ συμβίωσιν ἀπὸ τὴν πρωτόγονην ὀρδὴν καὶ τὴ γενναρχία ὡς τὸ ἄστυ καὶ τὸ ὑπερεθνικὸ κράτος, ἔπλασαν καὶ ὀργάνωσαν πρωτότυπα καὶ δημιουργικὰ τέτιες μορφὰς στὴν πνευματικὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ μῦθον ὡς τὸ δράμα καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλή χρονογραφίαν ὡς τὴν κριτικὴν ἱστορίαν, τὸ ρητορικὸν λόγον καὶ τὸ φιλοσοφικὸν διάλογον, ἔπλασαν καὶ ὀργάνωσαν πρωτότυπα καὶ δημιουργικὰ τέτιες μορφὰς στὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ στὶς εἰκαστικὰς τέχνας ἀπὸ τὸ νεολιθικὸν μέγαρον ὡς τὸν Παρθενῶνα καὶ τέτιους τύπους στὶς δικαιονομικὰς σχέσεις ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Γόρτυνας ὡς τὸν Ἰουστινιανέιον κώδικα, ἔπλασαν καὶ ὀργάνωσαν πρωτότυπα καὶ δημιουργικὰ τέτιους τύπους στὴν ἐπιστημονικὴ γνῶσιν καὶ στὴ συνολικὴν ἐνατένισιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν Ἡσιόδειαν Θεογονίαν ὡς τὸ Χριστιανικὸν μονοθεῖσμον καὶ ἀπὸ τὴ φυσικὴ φιλοσοφίαν τῶν Ἰώνων ὡς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν τοῦ Δημόκριτου, τὴν ἰδεοκρατίαν τοῦ Πλάτωνος, τὴν ἐντελέχειαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν Εὐκλείδειαν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν τοῦ Ἀρίσταρχου καὶ τὶς Ἐννεάδες τοῦ Πλωτίνου, ὅπου ἡ ἐξειδικευτικὴ τάσιν καὶ ἡ δημιουργικὴ ἀναζήτησιν τῶν κατοπινῶν λαῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφυλίας στὰ διάφορα στάδια τῆς δικῆς των πορείας μέσα στὸν πολιτισμὸν γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ζωῆς των βρίσκει ἐκεῖ κάθε φορά ἰδανικὰ πρότυπα, ἀφετηρίαι καὶ κίνητρα, ἀναβιώσιμα στοιχεῖα, παρορμητικὰς δυνάμεις καὶ σπέρματα γόνιμα.